

Két nemzet a Kárpát-medencében

BEVEZETÉS



a a szlovákok történelmével óhajtunk foglalkozni, óhatatlanul ketté kell bontanunk vizsgálódásunk körét. „A szlovák történetírásban már hosszabb idő óta állandósult Szlovákia történetének tárgya: ez a mai szlovák territórium története a szlovák etnikum történetével kombinálva” (Kováč, Dušan: *Dejiny Slovenska* [Szlovákia története]. Prága, 1998, Lidové noviny, 5). Először is annak a területnek a történetét kell vázolnunk, melyet hivatalosan 1918 óta Szlovákiának neveznek. Ezzel foglalkozunk először, hiszen a szlovákok zöme itt él hosszú idő óta más nemzeti közösségekkel együtt. Ezután szólunk majd a szlovákok történetéről. Ez szükséges megkülönböztetés, mert a szlovák nemzet kialakulása, majd államiságának megteremtése nem zajlott légius térben, hanem mindenképpen kihatottak rá a Kárpát-medence és Európa politikai-hatalmi törekvései, hiszen ez a terület egy ezredéven át a Magyar Királyság fennhatósága alatt állt, annak szerves részét képezte, de egyben Európa központi területeként Kelet és Nyugat ütközőpontja is volt.

AZ ORSZÁG TERÜLETE

Ezt a területet 1918-ig politikailag semleges földrajzi nevén Felföldnek vagy Felvidéknek nevezik. A Felvidék a Kárpát-medence északi részét alkotja. Területe 66 400 km² (Bulla Béla – Mendöl Tibor: *A Kárpát-medence földrajza*. Bp., 1999, Lucidus, 247, 268). Nagyobbik, nyugati részét ma egy új állam, a Szlovák Köztársaság foglalja el, mely 1993. január 1-jén alakult. Keleti részén Ukrajna és Románia osztozik. Szlovákia része a Felvidék nagy részén túl, délnyugaton a Kisalföld északi fele (Mátyusföld és Csallóköz), keleten a Bodrogköz északi része. Területe 49 035 km², lakosságának száma a legutóbbi népszámlálási adatok szerint, 4,6 millió. Ezek 86%-a szlovák és 9,7%-a magyar. Lakosainak nagyjából 2/3-a katolikus. Majd 10% ateista, 6,2% evangélikus. Nyugaton a Cseh Köztársasággal határos. Ez a határszakasz 252 km hosszú. Északon Lengyelországgal van közös határa, 547 km-nyi szakaszon, keleten Ukrajnával (99 km). Leghosszabb határa Magyarországgal van (669 km). Az ausztriai határ hossza 106 km. Pénzneme a slovenská koruna (szlovák korona). Váltópénze a haller (fillér) (1 Sk = 100 fillér, ám forgalomban már csak az 50 filléres van).

Himnuszának zenéje egy népdal, mely megtalálható mind a szlovák, mind a magyar néphagyományban („*Hogyba nékem, hogyba nékem száz forintom vol-*

na...”; Nemcsik Pál: *Zenei köztudat és nemzetiségi politika*. Bp., 1979, Zeneműkiadó, 76–77).

A szlovákok 1939 és 1945 között is saját állammal bírtak, de az teljesen a hitleri Harmadik Birodalom vazallusa volt.

A TERÜLET TÖRTÉNETE

A földtani újkorban, vagyis a harmadkorban alakult ki a Kárpátok koszorúíve, és akkor nyerte el e táj mai alakját. A Kárpátok uralják e vizsgálandó terület nyugati, északi és észak-nyugati határsávját.

A terület déli részét három földrajzi tájegység alkotja. Az egyik a Kisalföld a Csallóközzel és a felvidéki völgyek nyílásával. Ezt a területet mindmáig zömmel magyarok lakják. A másik a déli medencéket, a nógrádit, a gömörít és az abaújit foglalja magában. A harmadik Kárpátalja déli pereme az ottani völgyek nyílásával. Ezen a területen is jelentős számú magyar él. Kárpátalja mint fogalom akkor került a köztudatba, amikor ezt a területet is Csehszlovákiához csatolták. Addig nem volt külön neve, és a Felvidék részét képezte. Ennek hányatott történetével nem foglalkozunk, hiszen nem képezte soha Szlovákia részét. A szlovákok száma a legújabb statisztikák tükrében 8000 főt számlál, és ez a terület jelenleg Ukrajna fennhatósága alatt áll. A Felvidék délkeleti része Ukrajnán túl ma Romániához tartozik. Ez sem tárgya vizsgáladásunknak.

Ha a mai Szlovákia északnyugati, északi és északkeleti peremét természetes földrajzi határ alkotja, déli és keleti határa művileg meghúzott vonal, mely a Duna egy részét kivéve a nyugati részen nem alkot földrajzi határt. „Az Európa szívében helyet foglaló Kárpát-medence (területe több mint 300 000 km²) földrajzi egységessége ennek a területnek minden más európai tájtól különböző, sajátos képe nem a földrajztudomány műhelyében mesterségesen kikristályosodott elmélet és elképzelés, hanem a természet erőinek nagyszerű harcából megszületett, mindenki által érzékelhető, szemmel látható tény. A nagy medence egysége, földrajzi összhangja a tények kényszerítő erejével jelenik meg a terület legkülönbözőbb fajta (szerkezettani, geológiai, morfológiai, növényzeti, gazdasági) térképes ábrázolásán. Igazi iskolapéldája a tájegységnek. Benne a különböző tájalkotó és tájformáló tényezők: a föld szerkezete, domborzata, éghajlata, vízhálózata, növénytakarója és mindezekkel együtt az ember kultúrát teremtő, műtájat alakító tevékenysége olyan egységbe olvadtak és forrtak össze, amelyhez hasonló Földünkön egy sincs” (Bulla Béla – Mendöl Tibor, 19).

A néhai megyehatárok, sehol sem követték a későbbi államhatárok vonalát. Az egykori Magyar Királyság sajátos regionális önkormányzati egységeihez hasonló az első világháború előtti Európában hiába keresnénk. A mai Szlovákiában mindmáig használják az egyes tájegységek megnevezésénél ezeket az egykori megyeneveket, mivel azok természetes, szerves fejlődés útján jöttek létre.

A Felvidék életét a földrajzi adottságok határozzák meg mindmáig. A folyók, völgyek dél felé folynak, illetve szélesednek és a Dunajec, valamint a Poprád

(neve a régi magyar páfrány köznévből származik) folyó kivételével, mely az előbbibe folyik lengyel területen, az összes folyó a Duna vízgyűjtő medencéjéhez tartozik.

A felvidéki táj mindig is a Kárpát-medence központja felé lejtett, annak szerves része volt, és sohasem alkotott különálló politikai egységet, mely semmibe vehette volna a földrajzi adottságokat. Csak a XX. században – többször is – voltak meg olyan határokat, melyek ezt az egységes földrajzi és gazdasági térséget földarabolták, ami az ott élő népesség – legyenek azok szlovákok, rutének, németek, magyarok, morvák, lengyelek, ukránok vagy cigányok – elszegényesedéséhez vezetett, fölszámolva az évszázados, sőt évezredek emberi és termelési kapcsolatokat. És ami még borzalmasabb, a Kárpát-medencét úgy feldarabolta, hogy ez a szétszabdalt terület könnyen lett a náci, majd a szovjet birodalom zsákmánya.

Fejtő Ferenc kutatási eredményei szerint, az Osztrák–Magyar „Monarchia nem magától robbant szét, hogy a tagadhatatlanul erős széthúzó erők ellenében komoly összetartó erők is működtek benne, hogy a *Monarchia feldarabolását másfél évvel a háború vége előtt már elhatározták*, hogy a szétbomlásnak volt egy alternatívája is...: a Monarchia föderalizációja. S hogy erre a megoldásra... a bécsi udvarban is hajlandóság mutatkozott”. „Közép-Európa sorsát nem Közép-Európa népei döntötték el, amelyeket senki sem kérdezett meg.” „A Monarchia romjain kialakult nemzetállamok nem voltak sem nemzetállamok, sem – az egy Csehszlovákiát kivéve – demokráciák” (Fejtő Ferenc: *Rekviem egy hajdan volt birodalomért*. Bp., 1990, 18, 19, 20). A neves szerző gondolatjelek közé ékelt megállapításával nem tudunk egyetérteni, mert az egykori Csehszlovákia csak a többi utódállamhoz képest tűnt demokráciának (l. tovább). Sokkal világosabban látta a helyzetet Sulyok Dezső: „Csehszlovákia az uralma alá került magyar kisebbséggel szemben semmiivel sem táplált kevésbé ártalmas szándékokat, mint a két balkáni utódállam, sőt talán céltudatosabban iparkodott a magyar népelem gyengítésére, mint azok, de ezt is finomabban hajtotta végre. Egyik eszköze a tervszerű elszegényítés volt” (*A magyar tragédia*, I. New York, 1996, A Magyar Október 23. Mozgalom kiadása, 161). Balogh Edgár is leszögezte: „A csehszlovák kormányzat – Masaryk polgári demokráciája – naponta kompromittálta fiatalságunk s népünk előtt a humanizmus jelszavait” (*Hét Próba – Szolgálatban*. Bp., 1981, Magvető, 70).

„Trianonban és azután a magyar királyságot teljesen értelmetlenül tették tönkre... A legfőbb bűnösöket ismerjük: Masaryknak, Benešnek, Gogának és Tileunak... hívták őket” (Kučera, Rudolf: *Kapitoly z dějin střední Evropy* [Fejezetek Közép-Európa történetéből]. Prága 1992, ISE, 91). Az itt élő népeket letérítette az európai fejlődés fővonaláról és csak most, a XXI. században van remény arra, hogy néhány évtized múlva ez a terület képes lesz, beleértve Szlovákiát is, az egyesült Európa olyan része lenni, mint a többi, szerencsésebben fejlődő régió.

A Felvidék a kőkorszak óta lakott hely, a bronzkorban és a vaskorban sem mutat különösebb eltérést kultúrájában a Kárpát-medence többi területével szemben. Népességét Anatóliából, az égei térségből és a Balkán területéről kapta évezrede-

ken át. Oda meg az őskori civilizációk népességfölöslege nyomult, majd vonult tovább Európa felé (Farkaš, Zdenek: *Koleso a záprah v praveku Slovenska* [A kerék és a fogat Szlovákia őskorában]. Pozsony, 1984, Tatran, 11–13; Kálicz Nándor: *Agyag istenek*. Bp., 1980, Corvina, 47; Götz László: *Keleten két a Nap, I–II*. Bp., 1994, Püski). A később Szlovákiának mondott területen megtelepedtek a Közép-Ázsiából érkező szkíták (i. e. 500–12), akik keveredtek a szintén betelepülő keltákkal (i. e. 350–12). A rómaiak huzamosabb ideig csak a Dunáig (Limes romanum) terjesztették ki hatalmukat. 375-ben hatoltak be legutoljára a Felvidék észak-nyugati részébe.

A népvándorlás kora alapvetően meghatározza a mai Szlovákia embertani viszonyait, mégha az etnikai viszonyok a XIX–XX. században a szlovákság javára tolódtak is el. Ennek egyik bizonyítéka, hogy a mai szlovákok nem mutatnak elütő embertani képet a magyarokétól, akik viszont jelentős részben megőrizték honfoglaló elődeik antropológiai jegyeit (Henkey Gyula: *A Kárpát-medence népeinek etnikai embertani képe*. Léva, 1993, MIÉVSZ, Joó István: Törökös örökség. In *Magyar Nemzet Magazin*, 2002, VIII. 17., 25).

Különböző germán törzsek (kvádok, vandálok, gepidák) lettek urai a Felvidéknek az iráni nyelvű szarmatákkal és ótörök nyelvet beszélő hunokkal együtt. A kvádok i. u. 21-től 406-ig uralkodtak e területen. Népességük a hun uralom alatt helyben maradt egészen 489-ig. Egy részük a vandálokkal együtt nyugat felé távozott az V. sz. elején. Később is maradtak nyilvánvalóan germán töredékek a Kárpát-medencében.

375-ben a hunok jelentek meg tömegesen, akik 379 és 454 között uralkodtak ezen a területen. Nagyfejedelmük, Attila halála (455) után zömmel helyben maradtak.

A kvádokat 406 táján gótok (406–489) herulok és longobárdok (489–561) követik. Ez utóbbiak a nemsokára érkező avarok szomszédai lesznek, majd áttelepülnek Észak-Itáliába. Nevüket az olasz Lombardia tartomány őrzi. Helyüket az avarok foglalják el.

Az avarok lettek a Kárpát-medence urai 237 éven át (568–805/822), és bizonyos állandóságot jelentenek a népvándorlás forgatagában. Mégha ezután kaganátusuk meg is semmisül, a politikai hatalom elvesztése után is az avar népesség zöme helyben marad, és megéri a honfoglaló magyarság bejövetelét. A X–XI. századi leletek mutatják, „hogy a Dunántúlon és Dél-Szlovákiában, sőt a Tiszántúl egy részén az avar kori lakosság megérte a honfoglalást, és beolvadt az Árpád-kor népességébe...” (Éry Kinga: *A Kárpát-medence embertani képe a honfoglalás korában*. In Kovács László (szerk.): *Honfoglalás és régészet*. Bp., 1994; Balassi, 218). E két népesség, az avar és a magyar – László Gyula és más kutatók szerint – hasonló nyelvet beszélt.

A források szerint a szlávok az Avar Kaganátus felbomlása után, a VIII–IX. század fordulóján jelennek meg először a Kárpát-medence peremén (Püspöki Nagy Péter: *A tények erejével*. New York, 1985, Püski, 13, 40). Ez azzal is összefügg, hogy a szlávok az avar hadsereg gyalogságát képezik, és le is telepítik őket a kaganátus peremterüle-

tén, mert így vannak maguk köré egy élő védelmi gyűrűt – tehát a szlávok gypűnépet alkotnak –, mely felfoghatja az ellenség első támadását (Götz László: *Keleten két a Nap*, I. Bp., 1994, Püski, 226–27). „A szlávok nagyszabású, Európa középső részeire történő betelepítéséért elsősorban az avarok a felelősek” (Hunnivári Zoltán: *Az avar kérdés új megvilágításban*. 2000, a szerző kiadása, 13.) Az avar korban a szlávok hamvasztással temetkeztek. A mai Szlovákia területén feldolgozott 4113 sír közül 44 (1,07%) volt hamvasztásos (Püspöki 1985, 39). E terület peremén megjelenő szlávok néhány évszázad alatt teljesen felszívódnak. A régi, felvidéki szlávok beolvadtak a magyarságba a Mátyusföldön nagyjából Vágújhelyig, a Garam völgyében Garamszentbenedekig, azután a Léva–Losonc–Rimaszombat–Pelsőc–Bánréve–Edelény, azaz a Börzsöny, Cserhát, Mátra, Bükk vidékén és a Nógrád-, Gömöri-, valamint a Torna–Abaúj-medencében föl egészen Eperjes vidékéig, északkeleten pedig Tóketerebes–Ungvár–Munkács vonaláig. „Itt húzta meg ugyanis a magyarság gypűit a X. század végén. [...] A királyi adományokon nyugvó birtokrendszer, a földművelés és az annak érdekében mindenfelé folyó földesúri telepítés, azután a lassan kialakuló és területileg a medencék életkamráihoz igazodó megyeszervezet..., az élet egészen új kereteit jelentette az itt északon, Túrócban, Árvában, Liptóban, Szepesben, eddig csak laza szervezetben élő, főleg pásztorkodó, vadászó, halászó szláv népesség számára is. Ezek megtalálták helyüket az új rendben, s a XIX. századot megelőzően külön, a magyar nemzettől elszakadni vágyó törekvéseikről nem lehet szó” (Bulla Béla – Mendöl Tibor, 245).

A helynevek tanúsága szerint a Felvidéken számos ótörök, iráni, besenyő, kun, úz, avar és természetesen magyar nyelvi elemet őrzött meg a szláv mellett mind a szlovák, mind a magyar helynévanyag (Blaskovics József: Régi török eredetű helynevek Szlovákiában. In *Hungarian Past – Magyar Múlt*, 3 (Sidney), 1974, 1–14; uő.: Some Toponyms of Turkic Origin in Slovakia. In *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*. (Bp.), 1973, 27. sz., 191–99., uő.: Néhány mátyusföldi falunév érdekes múltja. In *Népművelés* (Pozsony), 1969, 8. sz., 5–6; 9. sz., 18–19).

A SZLÁVOK MEGTELEPEDÉSE

A szlovákság megjelenését a történelem színpadán kapcsolatba szokás hozni Samo frank kereskedővel, aki birodalmat hozott volna létre 623 és 658 között (a kým, Ladislav – Zrubec, Ladislav: *Vykopaná pravda* [A kiásott igazság]. Pozsony, 1997, SALUS, 48–51). „...mindmáig senkinek sem jut eszébe, hogy a frank kereskedő, Samo realitását inkább a korabeli (értsd: a VII. sz.-i) zsidó kupeczek alakjában kellene keresni, vagyis egy bizonyos Sámuelben...” (Karbusický, Vladimír: *Báje, mýty, dějiny* [Regék, mítoszok, történelem]. Prága, 1995, Mladá fronta, 79). A Fredegarius Krónika II. része, mely 640–60 k. keletkezett, említi Samot. Adatait vitatják, mivel nem hitelesek. A szerző vélhetőleg frank kereskedőktől szerezte be adatait, akik megjárták Közép-Európát (*Encyklopédia Slovenska*, II., Pozsony, 1978, 116).

Említést kell tennünk az ún. Nagymorva Birodalomról. Ezt a kifejezést Konstantin császár nyomán először G. A. Meerheim használta 1781-ben anélkül, hogy a kife-

jezés eredeti értelmét figyelembe vette volna. A császár a X. században írta följegyzéseit. A „nagy” kifejezést az óhazák, illetve anyaországok megnevezésére használta, ahonnan a népesség kirajzott. A korabeli források rendszerint csak Moravat/Moraviát említettek (Havlík, Lubomír E.: *Kronika o Velké Moravě* [Nagy Morávia Krónikája]. Brünn, 1992, Jova, 268, 305, 333), mely 833/880 és 894 között létezett, s egy időben a Felvidék nyugati részére is kiterjedt, egészen a Garam folyó vonaláig. Ez a nem túl jelentékeny államalakulat a későbbi Csehszlovákia legitimálására szolgált (Havlík, 327), ahol szlovákok és csehek közös országban éltek volna. A legújabb kutatások sem igazolják ennek az államalakulatnak egyértelmű szláv jellegét. A morva név valószínűleg az előázsiai „mar”-úr szóból származik.

A morva központokban található hajlékok párhuzamait Közép-Ázsiában találjuk meg. Az európaiótól eltért a főurak öltözködése, beleértve a lábbelit, mely a Káspi-tenger déli részén akkor használthoz hasonlított. Iráni jellegű volt a gombok és ékszerek díszítése, melyek analógiáit az iráni és kaukázusi térségben találjuk meg. A morvaországi lovak, sertések és kecskék közép-ázsiai típusúak voltak, és a glagolita írás, mely a szláv írásbeliség egyik alapja volt, részben keleti jellegű. Ezek az adatok mind olyan területekre utalnak, ahol szlávok nem éltek. Az etnogenezis bonyolultságára utal, hogy ennek alakítóit Közép- és Elő-Ázsiától, Kelet-, Közép- és Délkelet-Európáig, iráni, balti, finnugor és türk népek voltak (Havlík, 324, 325). A morva fejedelmi nevek sem szlávok. A Priwina név összefügg a latin privignus (törvénytelen gyermek), a Moi-mar (Mojmír) név észak-iráni-szarmata etnicitásra utal (Havlík, 85).

A VI. században élt Jordanes és Prokopiosz krónikáikban a szlávokat a Kárpátoktól északra helyezik, és nem említik őket a Duna mentén. A szlávok korai megjelenésére „eddig... sehol a legcsekélyebb nyomot sem tudtuk kimutatni. Bár forrásaink a népnevek egész tömegét sorolják elő a Duna mellékén, közöttük még véletlenül sem fordul elő olyan név, amely mögött kétségtelenül szlávokat lehetne keresnünk...” (Kniezsa István: *A szlávok őstörténete*. In Szekfű Gyula (szerk.): *A magyarság és a szlávok*. Bp., 2000, Lucidus, 18, 23). Amint František Bokes szlovák történész leszögezi: „A szlovákok létezéséről és sorsáról [ebben az időben], akik főleg a Dunától északra éltek, szinte semmilyen hírünk sincs” (*Dejiny Slovenska a Slovákov* [Szlovákia és a szlovákok története]. Pozsony, 1946, SAVU, 53 – ezután Bokes, 1946).

A korai cseh legendák (Kosmas és Dalimil Krónikája (XII. sz., 1314) sem alkalmassak arra, hogy tisztánlátásunkat segítsék, mert azok ótestamentumi, germán, ógörög és nem népi eredetű átvételek (toposzok). Dinasztikus érdekeket és a középkori cseh nemzeti tudat kialakítását szolgálták. Epikai munkák, melyek a korabeli európai mintákat követték. Ez az elbeszélő forma lett a későbbi irodalom és történetírás elődje (Karusický, 9, 44, 55, 62, 65, 179).

BESZIVÁRGÁS - BEVÁNDORLÁS, TERJESZKEDÉS

A magyarok megtelepedésével a Kárpát-medencében a IX. században ez a terület szerves része lett a Magyar Királyságnak, és annak viszonyai között fejlődött egészen 1918-ig. Szent István király a nyugati kereszténység egyházszervezői

munkáját végzi, s ez lehetővé teszi a fennhatósága alatt élő népek számára, hogy beilleszkedjenek Európába, és ezer éven át fönmaradjanak. Amint említettük, ez a folyamat 1918 után torpant meg tragikusan, amikor a Párizs-környéki békék ezt a területet felszabdalták, és különböző, új államalakulatok között osztották föl.

A Felvidék északi, hegyekkel, rengetegekkel, őserdőkkel borított része jőszerivel lakatlan volt. A mai Szlovákia területének 40%-át képezi csupán a síkság. Az alacsony magaslatok (301–800 m a tenger fölött) a terület 45%-át foglalják el. A fönmaradó 15% (801–2655 m a t. f.) a középső és magashegységeket (Vlastivedný slovník obcí na Slovensku [Szlovákia településeinek honismereti szótára], I. Pozsony, 1977, Veda, 12–13). Tehát ennek a területnek 60%-a a Magyar Királyság kialakulásakor alkalmatlan volt megtelepedésre. „Ez erdős, magas hegyek a magyarok bejövetelekor is és még azután két századon át, tehát a 900–1100. években mind lakatlanok voltak.

Tudjuk ezt onnan, hogy ez időben általában nagy, országválasztó lakatlan közöket hagytak egyes [...] országok közt védelműl, kivéve ott, ahol a nagy folyamok úgysis természetes védelmet alkottak.” Így volt ez Csehország és Németország, Lengyelország és Oroszország határán és másutt is. „Még 1132-ben is az egykorú tudósítások szerint Magyar-... és Lengyelország közt nagy erdő terült el, és több napig tartott, amíg azon II. Boleszló serege áthaladva a Sajóhoz ért. A magyar krónikák 1135 körül írt része is a Sajó mellékét... Magyarország véghelyének, határszélének írják” (Karácsonyi János: *Történelmi jogunk hazánk területi épségéhez*. Bp., 1924, Szent István Társulat, 24–26).

A magyarok megtelepedésének idejében tudatos betelepítés folyt, „hogy bizonyos foglalkozásokat, kereseti ágakat”, melyek „az államfenntartáshoz nélkülözhetetlenek, idegenből kell [az uralkodónak] beszereznie, s a saját szociál-gazdasági életében illesztenie. [...] De a tulajdonképpeni telepítés [...] a honfoglalás századára, a vezérek korára nyúl vissza [...] nem tekintve a hunokat, besenyőket, izmaelitákat [...], megkezdték fejedelmeink a rendes telepítést, s a későbbi bányavárosok vidékének dúsgazdag természeti kincsei kiaknázására néhány ezer bányamunkást hívtak be Csehországból. Hogy az önként beköltözők csak azért jöttek, mert itt jobb hazát, kedvezőbb megélhetést remélhettek, mint otthon, az természetes, különben otthon maradtak volna” (Acsády Ignác: A telepítés történelmünkben. In *Új Magyar Szemle*, (Bp.). 1900. szeptember, 330). Három elv érvényesült, ami vonzóvá tette ezt a folyamatot: kedvező anyagi feltételek, egyéni és lelkiismereti szabadság. „Két világból áradt [...] szakadatlanul a bevándorlás özöne: nyugatról, a már római katolikus világ legkülönbözőbb tartományaiából és az észak, a kelet, a dél sokféle országaiból, melyek kívül estek a római egyházon, sőt nagyrészt nem is voltak keresztény[ek]” (Acsádi, 331). Ez tetten érhető abban, ahogy vármegyéink egy „belső, immanens fejlődés” során alakultak ki (Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Bp., 1988, Magvető, 9).

A központi területeken már a XI. században kialakulnak, nem úgy a peremterületen. Vázlatosan tekintsük át ezeknek a megyéknek a kialakulását nyugatról kelet felé haladva. *Pozsony* vármegye a Duna mentén, a későbbi Szlovákia legdélnyugatibb területe. *Nyitra* követi északnyugati irányban.

Trencsén megye zömmel az ország északnyugati határán feküdt, ezért aránylag korán, a XI/XII. század fordulóján alakul vármegyévé, hogy a nyugat felől jövő támadásokat kivédje (Kristó, 350).

Árva az 1330-as években önállósul a zólyomi erdőispánságtól, és indul meg a megyei szervezetté fejlődés útján (Kristó, 381). *Árva* északi részei csak a XVI. században népesültek be a lengyel eredetű hegylakókkal, a gorálokkal (Karácsonyi, 26).

Liptó – s vele együtt *Túróc* is – eredetileg a zólyomi erdőispánság részét képezi. Tehát ez is jelzi, *Liptó* későn települt be, és vármegyévé a XIV. sz. első harmadában alakult (Kristó, 377).

Szepes megyébe települt magyar lándzsásokat, akik határőrszolgálatot végeztek, még a XIV. század elején is *Gömör-őröknek* nevezték, ami azt jelenti, hogy a *Szepes*-ségtől délre fekvő *Gömör* vármegye védelmét voltak hivatottak biztosítani. Nevében a magyar szép szó rejlik. Német és szlovák neve (*Spiš*, *Zips*) a magyarból való. Megyévé a XII/XIII. század fordulóján alakult (Kristó, 390, 393). Újvármegye eredetileg három későbbi megye területét foglalta magában (*Abaúj*, *Heves* és *Sáros*).

Minket most *Sáros* érdekel, mert a másik kettő (*Abaúj* és *Heves*) nem a határon fekszik. Ez a megye nagyjából a XIII/XIV. sz. fordulóján alakult (Kristó, 399, 409). *Zemplén* *Szent István* korában alakulhatott, de északi peremterületei csak későn népesültek be (Kristó, 411–12).

Ung vármegye területének zöme ma *Ukrajna* része. Ez is korán alakult ki, s ugyanolyan kényszer kapcsán, mint *Pozsony*. Megszervezését a keletről jövő úz és besenyő támadások sürgethették (Kristó, 415).

A Magyar Királyságba a XI. században zsidók, mohamedánok, bolgárok és olaszok érkeztek. Ezek zömmel kereskedők voltak, akik a legmozgékonyabb népességet képezték. Elősegítették ezt a népességmozgást a keresztesháborúk is. Zarándokok jöttek papok vezetésével, és ittragadtak. *Szent István* felesége *Gizella*, *bajor* hercegnő lett. A szomszéd *bajor* hercegségből tömegesen jöttek ide német bevándorlók. 1051-ben a *liege-i* püspökség (*Belgium*) területéről menekültek több ezren Magyarországra az éhínség elől, akik *Eger* környékén letek otthonra, a *Felvidék* déli peremén. „Mert a királyi hatalom ismerte az emberanyag végtelen jelentőségét, s tudta, hogy az legfőbb kútfeje az állam erejének, melyet tehát érdemes és szükséges minden lehető módon gyarapítani. Egészséges népesedési politika vezetett a királyi hatalmat kezdettől fogva, s sem felekezeti, sem nemzetiségi tekintetek [értsd: szempontok] nem korlátozták érvényesítésében. Hisz volt itt még milliók számára föld”, s annak értékét „a rajta élő ember adta meg [...], s minél több ember élt rajta, annál többet ért”. „Ezáltal természetesen az ország nemzetiségi, sőt felekezeti képe a XI. században a legnagyobb mértékben poliglott, tarka-barka lett.” Vallásilag ezek római-katolikusok és görög-keletiek, mohamedánok és zsidók voltak. „Nemzetiségileg volt közöttük magyar, belföldi szláv, sokféle külföldi szláv, kún, besenyő, bolgár, olasz, görög, különböző tartományokból származó német és francia, szóval *Európa* etnográfiai képe kicsinyben visszatükröződött a haza néprajzi állapotaiban.” *II. István* idejében települt le a magyarokkal rokon *kunok* egy része és a *palócok*. *Flandriából*, a *Közép-Rajna* és a *Majna* vidékéről németek ér-

keztek a Szepességbe és Erdélybe. III. Béla egy ízben 300-nál több osztrák családot telepített be (Ac nád, 334–39).

A kora középkori fejlődést szakítja meg a mongolok betörése a Kárpát-medencébe (1240), ami jelentős emberáldozatokkal jár. A magyar királyok a népesség pótlására külföldről hívnak be embereket – főleg a német nyelvterületekről –, és kiváltságokkal ruházzák föl őket, ami az egyes népességcsoportok autonómiájának alapjává válik.

A mai szlovákok elődeinek megjelenése a Felvidéken a XIII–XIV. századra tehető, ami bevándorlás következménye. Nyugat felől morvák és csehek, észak felől fehér horvátok, lengyelek, szorbok, kelet felől rutének és kisoroszkok érkeztek. A mai szlovák nyelvre a környező szláv népek nyelvei mindenképpen befolyással voltak Jiří Marvan cseh lingvista szerint is, habár ő a szlovák nyelv kialakulását a X. századra teszi (*Na prahu slovenčiny* [A szlovák nyelv küszöbén]. Pozsony, 1999, Veda).

A kutatók közötti gyakori homlokegyenest eltérő vélemények jelzik, a szlovák etnogenezis kérdésének tisztázása még sok erőfeszítést kíván meg a későbbiekben. Amint az európai történelemből vett analógiák mutatják, a közös mi tudat kialakulásához közös államformára van szükség. „Maga a »történelmi tudat« sokkal fiatalabb jelenség – az első államalakulatok korából származik” (Karusický, 36). „A Kárpát-medence északi területe a magyar honfoglalást követően részint lakatlan, részint gyéren lakott volt, a települések területi diszkontinuitása kizárja, hogy az egymástól nagy távolságra, kis létszámban élő szlávok között egységes (szlovák) »mi« – tudat alakulhatott volna ki. [...] Így szlovák etnikumról a tárgyalt korszakban [értsd középkor] nem lehet beszélni” (Kristó Gyula [szerk.]: *Korai magyar történelmi lexikon*. Bp., 1994, 652). Általánosan elfogadott, tudományos eredményt akkor várhatunk, ha a nyelvészet, régészet, antropológia és a források összhangba kerülnek.

Mindenesetre a szlovákok elődei a kalmár (kereskedő) szavunkat kolimár formában vették át valamikor a XIV. vagy XV. században. Ez azt tanúsítja, hogy a Felvidéket többnyire magyar kereskedők látták el áruval (Moór Elemér: Kalmár. In *Magyar Nyelv*, 1962, 367).

A XIV. században rutének telepednek Máramaros, Bereg, Ung és Sáros vármegyébe, tehát a mai Kelet-Szlovákia és Kárpátalja északi területeire. 1412-ben Zsigmond király tizenhárom szepesi várost Lengyelországnak zálogosít el, s ezzel megindul a lengyel eredetű szláv népesség betelepítése a Magyar Királyság felvidéki területeire, mely távolról sem az elzálogosított részt érinti. A lengyel kormányzás abból állt, hogy minél több adófajtával sújtották a lakosságot, ami elszegényesedéshez és elvándorláshoz vezetett. A papok kinevezése a krakkói püspöktől függött, aki csak lengyel embert volt hajlandó kinevezni (Münnich Sándor: *Igló város története*. Igló, 1896, Schmidt József Könyvnyomdája, 214–15, 255). Ez a terület csak 360 év múlva, 1772-ben kerül vissza közigazgatásilag Magyarországhoz, amikor sor került Lengyelország fölosztására.

A XV. században husziták törtek be Lengyelország felől. Őket a lengyel király is támogatja, aki a magyar főurakat és főpapokat csábítgatja, lépjenek vele szövet-

ségre. Azt ígéri, „minden váltság nélkül visszaadja a 13 elzálogosított várost, mihelyst vele a szlávság hatalmának kiterjesztése végett frigyet kötnek”. Így megint csak cseh, morva és lengyel eredetű népesség érkezik a Felvidékre. „Útjuk nyomát a tatárjárás óta ismeretlen pusztulás jelölte. Virágzó falvak százai pusztultak, néptelenedtek el látogatásaik nyomán, s a Vág, Liptó, Turóc, Nyitra völgyeinek népe napról napra a legnagyobb bizonytalanságban élte életét. Még a kövel kerített várak és városok sem voltak biztonságban. Szakolca, Nagyszombat, Trencsén, Pozsony többször is végigszenvedte ostromukat.” A háborúk folyamán sok német és magyar családot irtottak ki, főleg a Szepességben és a nyugati határszélen. A régi magyar és német családok nevei eltűnnek a telekkönyvekből (Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet*. Bp., 1936³, KMENy, II, 397; Münnich, 195, 193). 1548-ban menekülő morvaországi anabaptisták, az ún. habánok települnek Felső-Magyarországra.

Minden betelepülés ellenére a Magyar Királyság lakossága a középkorban 80%-ban magyarokból állt (*Magyarország történeti demográfiaja*. Bp., 1963, 298).

A Felvidék jelentőségére jellemző a Magyar Királyságon belül, hogy az ország a XV. században hét királyi városa közül öt van ezen a területen (Pozsony, Nagyszombat, Kassa, Eperjes, Bártfa). Ezekhez zárkóznak fel a bányavárosok (Körmöcbánya, Selmechbánya, Besztercebánya, Újbánya, Libetbánya, Bélabánya). A Felvidék nyugati részének természetes központja Pozsony lesz a későbbi szlovák főváros, a keleti országrészé Kassa. A középső részt az említett bányavárosok uralják, melyek a németeken kívül jelentős lengyel eredetű szláv népességet is befogadnak. E városok sajátos jellegüket és gazdasági súlyukat az ércbányák kimerüléséig (XVIII. század) fenntartják.

A királyi városok önkormányzattal rendelkeznek (saját bíró- és lelkészválasztás, önkormányzati testület, bíraskodás, autonóm gazdasági élet a céheken belül stb.). Mai fogalommal élve a városi polgároknak kollektív jogaik vannak.

A protestantizmus a XVI. században válik tényezővé a Kárpát-medencében. A Felvidéken a „németek által sűrűn lakott városokban felvirágzik az evangélikus hitvallás, kisugározva a vidékre is”. A következő száz évben ez a terület protestánsná lesz. Erre az időre tehető a cseh befolyás erősödése. A XVII. századtól megindul az ellenreformáció (Cywiński, Bohdan: A katolikus egyház Szlovákiában a kezdetektől 1948-ig. In *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*. *Regnum*, 1995, 1–2. sz., 264). A cseh egyházi befolyás abból állt, hogy az evangélikusok egészen a legújabb időkig liturgikus nyelvként a csehet használták, és vele együtt a cseh nyelvű Králici Bibliát. A Biblia egy részét szlovák nyelvre csak 1829–32 között fordították le.

A helyzetet még az is bonyolította, hogy a törökök elfoglalják a Magyar Királyság jelentős, főleg központi és délkeleti részét. A nyugati és északi országrész a Habsburgok mint magyar királyok kezére kerül. Tehát a felvidéki szlávok zöme is Habsburg-alattvaló lesz, ami ugyan nem védi meg őket a törökök portyázásától és pusztításától. A királyi Magyarország a gyakorlatban egy hosszan elnyúló felvidéki sávra korlátozódik, ahová délről a népesség egy része menekül a török megszállás elől. Zömmel magyarok és délszlávok.

A török néhány fontos végvárat foglal el a Felvidék déli peremén (Esztergom 1543, Szécsény 1552, Fülek, 1554, Nagyszőlős 1557, Eger 1596, Érsekújvár 1663). A török a XVII. században azonban feljebb is merészkedik. Megadóztatja és pusztítja a Vág mentét egészen Vágújhelyig, a Garam folyó mentét Zólyomig és keleten a Rozsnyón túli területeket (Kopčan, Vojtech: *Turecké nebezpečénstvo a Slovensko* [A török veszedelem és Szlovákia]. Pozsony, 1986, SAV).

Mivel sem a szultánnak, sem a Habsburgoknak mint magyar királyoknak nem sikerült a Magyar Királyság egész területére kiterjeszteni hatalmukat, emiatt állandó hadszínterré vált, ami a népesség folyamatos pusztítását vonta maga után. A Habsburgok és a szultán közötti háborúskodás a Felvidék déli részén a magyar népesség pusztulásával jár.

A Felvidék keleti része és annak központja, Kassa 1604 és 1711 között megszakításokkal, több ízben az Erdélyi Fejedelemség része, illetve központja lesz. Meg kell említenünk, hogy az erdélyi országgyűlések, melyeket Tordán tartottak, Európában elsőként vallási türelmet hirdettek meg (1543), és ezt fokozatosan kiterjesztették egyre több vallásfelekezetre (1552, 1558, 1563, 1568, 1573, 1579). Ez volt az a vonzerő, mely a protestáns lakosságot a Kárpát-medencében az Erdélyi Fejedelemség nyílt vagy burkolt szövetségésévé tette.

A törököt csak Buda, a főváros visszavívása után (1686) sikerül kiűzni az országból. S ekkor a történelmi Magyarország a Habsburg Birodalom alárendelt része lesz.

Az etnikai sokszínűség csak a XIX. század második felében tett szert fontosságra a nacionalizmus megjelenése után, a vallási tagoltság – a rendi hovatartozáson túl – akkoriban sokkal nagyobb jelentőségű volt egészen a XIX. század közepéig.

EGY ÓSI NÉV – A TÓT

A szlovákok nyelve egyértelműen az indoeurópai nyelvcsaládba tartozik, a nyugati szláv nyelvek közé, úgymint a lengyel, a cseh, a szorb (töredékeik Németország keleti részén élnek, Drezda környékén), valamint a kihalt pomerán (Mecklenburgban és Pomerániában) és a poláb (az Elba bal partján éltek).

A latin nyelv sohasem különböztette meg a szlovákokat. A felső-magyarországi szlávokat mindig is Sclavinak, Slavusnak, Sclavorumnak, Sclavonicumnak, gentis Slavae, Slavicaenak stb. írták. Ezek a névalakok, valamint változatai maradtak fenn az okiratokban és a felvidéki latin irodalomban, szótárakban egyaránt (Dávid Zoltán: *Hány millió a tizenötmillió? Hítel*, 1993, 8. sz.).

A szlávok legősibb neve a Slověnin (ejtsd: szlovjenyin), többes száma Slověne (szlovjene). Így hívta az orosz Nyesztor Krónika is őket (Kniezsa István: *A szlávok őstörténete*. In Szekfű Gyula (szerk.): *A magyarság és a szlávok*. Bp., 2000, Lucidus, 6.) Így nevezte magát szinte az összes szláv nép, a horvátok egy része még a XVI. században is. A szlovákok mai neve is ebből származik.

A latin sclavus, rabszolga nyilvánvalóan a római birodalomba behurcolt szláv rabszolgák nevéből keletkezett. Német nevük Winde, windisch volt. Ebből kelet-

kezett a magyar vend elnevezés, mellyel a szlovéneket és a szorbokat illették. E név a Venedi, Veneti, Vennedae a szlávok elnevezésére szolgált a klasszikus ókorban is. Bizonyos, hogy eredetileg nem a szlávokat jelentette. Tehát névát ruházással van dolgunk. Eredetileg az illíreket jelölhette, akik helyére szlávok települtek (Kniezsa István, 16–18). A Felvidéken is találkozunk ennek a népnévnek a jelenlétével. Kassán adatolható a platea Sclavorum (1401), s ugyanazt az utcát hívták die Windische Gassének (1470) meg Totvtczának (1539) (Halaga, Ondrej R.: *Právny, územný a populačný vývoj mesta Košíc* [Kassa város jogi, területi és népesedési fejlődése]. Kassa, 1967, MNV, 24).

A szlovák főnévvel, mint családnévvel először Morvaországban találkozunk a XV. század első felében, majd Bártfán 1444-ben (*Encyklopedia Slovenska*, V., Pozsony, 1981, VEDA, 274), de még akkor szlávot jelent. Az -ák képző a cseh nyelvből származik. A királyi Magyarország északi részét először 1512-ben nevezték Sclavoniának, vagyis Szlavoniának, de csak a XVII. sz. végén esik szó ezzel a területtel kapcsolatban „slovenská zem”-ről [szlovák/szláv föld] (Kristó Gyula [szerk.], 652–653).

Ami a *tót* (értelme: nép, nemzetség) elnevezést illeti, „Csak azoknak a népeknek a jelölésére maradt meg a *tót* név, akik magukat szlovéneknak nevezték...” Tehát a horvátok egy része (kaj-horvátok; Szlavóniát Tótországnak hívták), a vendek egy része (a helynevek igazolják ezt: Tótkeresztúr, Tótszerdahely és egy egyházi szerv: tótsági főesperesség) (Kniezsa, 19).

A *tót* név magyarban *taut-tout-toot-tót* hangfejlődésen ment keresztül (Kristó Gyula [szerk.], 681–682). A germánok neve a *tuat*, melyből a *teuton* és azután a 'deutsch' (német) fejlődött ki. „A *tót* név tehát egy – közelebből meg nem határozható indoeurópai nyelvből való, amelyben a *taut* szóval vagy saját magukat, vagy szomszédjukat jelölték. Hogy a szó hogyan vált a szlávok nevévé, nem ismerjük. Lehet, hogy a szlávokra csak később, az eredeti *taut* nép elvándorlása után ment át [...] a szónak soha sértő jelentése nem volt, aminthogy különben ma sincs” (Kniezsa, 19). A szlovák származású magyar nyelvész ezt azért hangsúlyozta, mert ma a szlovákiai szlovákok pejoratívnak és sérelmesnek tartják ezt a megjelölést. A mai Magyarországon élő szlovákok viszont mindmáig *tótnak* nevezik magukat. „A felső-magyarországi nemesi középosztálynak – amely részben maga is szlovák eredetű volt, és beszélt is a nyelvet – a *tót* elsősorban jobbágyot jelentett, alsóbb néposztályhoz tartozó személyt. Így alakult ki a népnévhez társuló negatív sztereotípiák és a hozzá fűződő lenéző gesztusok. A nemzetté váló szlovákság számára az emancipáció föltétele volt a népnév megváltoztatása a magyar nyelvben.” (Kiss Gy. Csaba: Utószó. In Pechány, 258–259).

„Kása nem étel, *tót* nem ember – hányszor hallottuk ezt az éppoly buta, mint embertelen mondatot? ...fiatalabb korunkban nem sokszor és ha mégis, hát tréfás értelemben. [...] Régen az ország mindenféle duhaj tréfálkozótól hallottuk – nemzetiségi különbség nélkül. Legkivált persze olyanoktól, akiknek parancsszavára történetesen egy szlovák vagy csak felvidéki származású ember nem akart elegendő számú boros poharat kiüríteni. Vagy már keserűbben egy-egy olyantól, aki ma-

gát egy felvidéki atyafi által valami módon megrövidítve, becsapva érezte. [...] ki is találhatta ki...? [...] az a magyar jobbágybérlő, aki alföldi szűkebb hazájában ottani még szűkebb keresetét féltette a kereseti alkalmaiért vele versenybe szálló és ebben az övéinél még kisebb igényei miatt veszedelmes szlovák vándorló munkástól” (Farkas Geiza: Egy csúnya közmondás vége. *Századunk*, 1930, 413–414). Ján Csaplovics a XVIII.–XIX. század fordulóján még nem találta pejoratívnak a kifejezést.

Jožef Škultéty, a Matica slovenská elnöke, egyetemi tanár, történész és nyelvész már 1915-ben föllépett az ellen, hogy a tót kifejezést száműzzék. Akkor mutatott rá egyik cikkében, a magyarok és szlovákok hosszú idő óta élnek együtt, így természetes, hogy a magyar nyelvben van egy megjelölés a szlovákokra: a tót. Ennek a történelmi névnek az elhagyása csonkítással jár, hiszen ez is tanúbizonyosság arra, hogy a szlovákok ősi nép. Erre nincs szükség, hiszen a népeket mások rendszerint nem önelnevezésükkel jelölik. A hellénekből görögök lettek, a Deutscherre németet mondanak. A szlovákra a magyarok azt mondják: Tót nem ember vagy „Fogadd be a tótot, kiver a házadból”. Dehát a svábok sem tagadják meg nevüket, mert a svábbogarat – szlovácul szváb – róluk nevezték el, egy másik förtelmes bogarat rusnak (olvasd: rusz; azaz szlovácul ez oroszot jelent). Ľudovít Štúr családneve, a štúr skorpiót vagy lótetűt jelent. A név önmagában semmi. „A névnek a sajátos csengést az adja, aki viseli, legyen szó egyénről vagy nemzetéről.” (Jožef Škultéty: *Za slovenský iivot* [A szlovák életért]. Túrócszentmárton, 1998, Matica slovenská, 187 – Tót–szlovák című cikk).

„Az egységes szlovák nemzet hiányára mutat magának a szlovák szónak a keletkezése és története is. (A megyerendszer gátolta az egységes szlovák nyelv kialakulását, sőt ez a helyzet nyelvi divergenciát okozott [*Slovensko – Kultúra I.* Pozsony, 1979, 33]). A szlovák szó Bernolákig, azaz a XIX. század elejéig nem a mai szlovák nemzetet jelölte. Ezt csak Bernolák kezdte használni az Észak-Magyarországban lakó szlávok, a mai szlovákok megnevezésére. [...] Mai tartalmát, jelentését pedig csak Štúrral érte el a[z ezernyolcszáz]negyvenes években. Azelőtt a mai szlovákokat uhrata (magyarországiak; pl. Dalimil), slavus, tót, Wende, der Windische, Bohemoslavus stb. nevekkel illették. A szlovák szó 1495-ben fordul elő először, nem egészen biztos, hogy a mai szlovákokat jelenti. Egy cseh szótár, a Lactifer, 1511-ben beszél szlovákokról, ami kétségtelenül a mai szlovákokra vonatkozik. Ez azonban az egyetlen biztos adat. [...] Később általában a szlávokat mondták szlovákoknak; így szerepel a szó egészen Bernolákig, aki ekkor a szlovákság jelölésére szűkítette le. Nyelvtanilag is szláv a jelentése... Hasonlóképpen a Szlovenszko szó sem a mai Szlovákiát jelölte először. 1786-ban M. Semian ismeri már, de Szlavónia (Dalmácia, Horvátország) jelölésére használja. Mai értelemben először [a cseh] Dobrovskýnál fordul elő 1809-ben. Bernolák szótárában azonban egyaránt jelenti Szlovákiát és Szlavóniát. A szlovák írók maguk is így használták. Végül is Štúr rögzítette kizárólag a mai Szlovákiára” (Vájlok Sándor: A szlovák önállóság kezdetei. *Magyar Szemle*, [Bp.], 1994, 3. sz., 324).

A nemzet mint kifejezés szinte egyidős az európai írásbeliséggel. De a natio kifejezésnek vajmi kevés köze volt ahhoz, amit ma nemzeten értünk, mivel ez nem többet jelentett, mint a nemesi kiváltságos réteg tagjainak együttesét. Valaki először volt valamely egyház tagja, másodsor valamely dominus vazallusa, harmadszor lovag, polgár vagy paraszt, negyedszer valamely korona alattvalója és csak ötödször francia, német vagy magyar, habár az etnikai összetartozás tudata tagadhatatlanul létezett.

Az európai nemzetek részben már a X. században kialakulnak, és a középkor folyamán meglehetősen körülhatárolt és jellegzetes egységként lépnek fel, tehát állami kereten belül alakulnak ki. A dinasztiaiak körül születnek meg a XVIII. század előtt. Úgy az olasz, francia, angol, német és spanyol, mint a cseh, lengyel, magyar, orosz, horvát, szerb és bolgár.

A nemzetek előtti Európában a 30 éves háborúban németek harcoltak németek ellen, a török kiűzése a kereszténység zászlaja alatt folyt, a XVIII. században dinasztiaiák csaptak össze egymással. A különbség csak annyi volt, hogy Európa nyugati és északi részének lakossága századokon keresztül zárt és tartós államkeretek között élt. Így a közös történelem kialakította az együvé tartozás kezdetleges tudatát, amit az is erősített, hogy az államhatárok és a nyelvi határok nagyjából egybeestek. Európa többi részén a mongol, majd török hódítás ezt a szerves fejlődést megakasztotta. De a nyugat-európai példa követése volt a kívánatos törekvés, a minta.

A dinasztiaiák szerepét a XVIII. végén, illetve a XIX. elején a tömegmozgalmak veszik át. Ezen túl nem az uralkodóhoz kell lojálisnak lenni, hanem a nemzethez. A Magyar Királyságon belül is a nemzeti ébredések sorozata indul meg. A Habsburg Birodalomban, melynek ekkor a Magyar Királyság is része volt, nem születik meg az egész államkeretet kitöltő osztrák nemzet (Bibó István: *Válogatott tanulmányok, II. Bp., 1986, Magvető, 560–561*). Az udvar törekvéseinek ellenére a történelmileg kialakult nemzetek mellett (amelyek egykor önálló államisággal rendelkeztek) újak is jelentkeznek, mint a szlovákok, akik a „*nemzetek Benjámínjai*”, hiszen „*a XIX. sz.-ban születtek először*” (Peter Sýkora: *Úvod do mytologie slovenského národa* [Bevezetés a szlovák nemzet mitológiájába]. In *Výber*, [Pozsony], 1992, 17. sz., 30; *Výber*, 1992, 18. sz., 30).

A XIX. század első felét Európa-szerte a francia forradalom eszményei uralták, melyek tömegméretekben életre hívták a modern nacionalizmust és sovinizmust. A nacionalizmuson eredetileg a nemzeti öntudatot, a patriotizmust értették, de az fokozatosan összekapcsolódott más nemzetek lebecsülésével. A születő romantika a saját nemzetet csupa nemes és ideális tulajdonsággal ruházta föl a többivel ellentétben, melyekkel szemben minimálisan bizalmatlannak, elutasítónak illett/kellett lenni.

Már nagyon korán, a XV/XVI. század fordulóján Ludovico Tuberónál, egy raguzai szerzetesnél merül föl a faji büszkeség, mely magyarellenességgel kapcsoló-

dik össze, s a szlovák Adam Kollár ezt csak ismétli, föleleveníti a XVIII. században, és terjeszti (Dümmerth: *Dezső: Írástudók küzdelmei*. Bp., 1987, Panoráma, 252–253). Svetozár Hurban Vajanský (1847–1916) szlovák politikus és publicista esetében él tovább faji felsőbbrendűség formájában: „Ha egy magasabb kultúra egy alacsonyabbat nyom el (mint például a német a lengyelt Poznanban, az angol – az indiait), az brutalitás, sérelem, igazságtalanság, de amikor alacsonyabb török-ázsiai faj [értsd: a magyar] nyomja el a magasabb indoeurópai [a szlovákok], az már az isteni törvények égbekiáltó megsértése – az gaztett a civilizáció egésze ellen.” (Московские новости [Moszkovszkie novosztyi], 1908. VIII. 24. In Vajanský, Svetozár Hurban: *Listy z Uhorska* [Levelek Magyarhonból]. Túrócszentmárton, 1977, Matica slovenská, 77).

A francia nemzetmodell egyenlőségelet tesz az államkeret és annak lakossága közé. Aki Franciaországban él, az francia, függetlenül anyanyelvétől. Ezt a koncepciót a magyar politikai elit a magáénak érezte, mert ez állt politikai felfogásához a legközelebb.

A Magyar Királyságban a magyar Szent Korona jelképezte az országot és annak alkotmányos jogrendjét, mely az ország oszthatatlan területéből, a királyból, a nemesekből és papságból állt, függetlenül azok anyanyelvétől. Ez utóbbiak alkották a Natio Hungaricát. Ez a kifejezés eredetileg magyarhoni eredetet jelentett, később kapta magyarhoni nemzet, majd legvégül magyar politikai nemzet értelmet, melynek tagja 1848, illetve 1867 után, a király mellett, az ország minden választópolgára. Tehát a magyar politikai nemzet tagja volt minden állampolgár fajra, vallásra, anyanyelvre való tekintet nélkül. A Szent Korona-tant az alkotmány, az önálló államiság, illetve jogállamiság legfőbb biztosítékának tekintették (Kocsis István: *A Szent Korona tana*. Bp., 1995, Püski, 6).

Az összeütközés forrása az lett, hogy a szlovákság a német modellt tette magáévá, hiszen az önálló öntudatra ébredő szlovák értelmiség evangélikus része német egyetemeken tanult. A németek a franciáktól eltérően nem egy államban éltek. Így számukra a francia elképzelés használhatatlan volt. Tehát az államnemzeti felfogás helyett, a kultúrnezetit fogadták el. Kimondták: minden németül beszélő ember a német nemzet tagja. Ez az elképzelés felértékelte a nyelvet s annak művelését és fejlesztését, illetve terjesztését tartotta elsősorban szem előtt. Ekkorra már eldőlt, a felvidéki szlávok nem csehek, hanem önálló nemzet. Ez némi feszültséget keltett a szlovák katolikusok és evangélikusok között, hiszen az utóbbiak liturgikus nyelvként a csehét használták, és hajlottak rá, hogy a cseh nemzet részének tekintsék a felvidéki szlávokat. De mivel a szlovákok kevesen voltak, az összes szláv nemzet összefogásában kezdtek gondolkodni, ami elvezetett a pán-szlávizmus gondolatához (erre még visszatérünk).

Ez a folyamat azonban nem önmagától indult, hanem a bécsi udvari körök mesterkedéseinek volt keserű gyümölcse.

A Habsburgok a XVI. században kerültek a magyar trónra, de az egész országot csak a török kitakarodása után tudták birtokba venni a XVIII. század elején. Az első Habsburg a magyar trónon, I. Ferdinánd, 1527. január 19-én a követke-

zöket ígérte: „A jövőben is a magyar nyelvet és nemzetet (amely a kereszténység irányában nagy érdemeket szerzett) minden erőnkkel és képességünkkel támogatni kívánjuk.” Miután azonban az országot birtokukba vették, azt maradéktalanul be akarták olvasztani birodalmukba. Életre hívták a titkos császári levéltárat, mely köré jól fizetett történészeket csoportosítottak, hogy a tudományos kutatást az állami abszolútizmus szolgálatába állítsák. 1771-ben pl. megbízást adnak arra, hogy történelmi érveket keressenek Lengyelország felosztására, de a Magyar Királyság alkotmányosságának kétségbevonására is. A bécsi titkosrendőrség 1808-ban provokációval él, amikor a tübingai Cotta-könyvkereskedés útján pályázatot hirdet a magyar nyelv hivatalossá tételével kapcsolatban. Abban reménykednek, érveket fognak kapni ez ellen. De a pályázat és a bécsi hivatalos sajtó magyarelles támadásai felkeltik a magyar öntudatot, és a XIX. század eleji országgyűlések tisztázzák viszonyukat a Habsburg-házhoz. Kimondják, Magyarország nem meghódított terület, ahogy a bécsi fizetett történészek állítják, tehát nem kezelhető alárendelt tartományként. „A Habsburgok alárendelést célzó politikája azonban meg nem szűnő viszályok és nyugtalanságok melegágyává vált, melynek során a magyar lett a monarchia rebellis eleme. [...] Ezért volt szükség a történetírásra is, hogy szellemi eszközökkel lehessen kioltni a magyarságból szabadsága és önállósága emlékét. Nyelvének erőszakos elfojtásán keresztül pedig remélni lehetett teljes beolvadását a birodalom egyéb népei közé, hogy ne csupán szabadsága, de létezése is megszűnjék. [...] Az országban lakó nem magyarok felingerlése a magyarság ellen azonban beláthatatlan következményekkel járt. A Habsburg-monarchia államvezetése olyan nacionalista erőket szabadított ezzel magára, melyek ugyan soha nem nyúltak fegyverhez vele szemben, mint a magyarság, de amelyek az első világháború után eredményes akcióba léptek. A régi soknemzetiségű Magyarország felbomlása bekövetkezett, de a széthulló keretek maguk alá temették a Habsburgok trónját is” (Dümmerth, 246–247, 262–261, 264., 266–267).

NEMZETEK SZÜLETNEK

Amint utaltunk rá, a szlovák nemzet kialakulása körül sok még a tisztázatlan kérdés. A különböző szláv etnikumú népességek betelepülése a Magyar Királyság területére mindenképpen elősegítette az észak-magyarországi szlávok fennmaradását.

A magyar állam azzal, hogy a felvidéki szlávokat államhatárral választotta el a többi nyugati szláv néptől, megteremtette az önálló nemzeté válás külső feltételeit. A kontinuitást valló szlovák történész szerint, „a Nagymorva Birodalom túlságosan rövid fennállása alkalmasint nem alakított ki a lakosságban tartósabb közös etnikai tudatot”, de a felvidéki szlávok „beilleszkedése az Árpádok magyar királyságába megteremtette a külső keretet ahhoz, hogy a szlávokból, akik valamikor Nagymorávia területén éltek, kialakuljanak az etnikai szlovákok” (Dušan Kováč: *Szlovákia története*. 2001, 33).

A Magyar Királyságban a XV–XVI. századra esnek az első etnikai ellentétek, melyek abból állnak, hogy a városokban a németek senki mást nem engednek cé-

heikbe, illetve településeikbe (Eperjes 1451, Besztercebánya 1481, Bártfa, Korpona 1508, Körmöcbánya 1519). Nagyszombatban (1551) tettegességre is sor került. Minden esetben az uralkodó elrendeli, más anyanyelvű polgárokra is ki kell terjeszteni a jogokat. Némely város csak ímmel-ámmal hajlandó alávetnie magát az uralkodói akaratnak. Ennek rendezése Bocskai István erdélyi fejedelemre hárul. Rendelkezéseit a pozsonyi országgyűlés szentesítette. Az 1608/13., illetve az 1609/44. törvénycikkben egyenrangúsította a magyarokat és a szlávokat (beleértve a cseheket, morvákat és lengyeleket) a németekkel (Tibenský, Ján: *Chvály a obrany slovenského národa* [A szlovák nemzet dicséretei és védelmei]. Pozsony, 1965, SVKL, 20–21, 25–26).

A XIX. század közepén kirobban az ellentét a magyar politikai elit és a Habsburg uralkodó között, melyre a XVII. század elejétől fogva többször volt példa. 1619-ben egy bécsi tanácskozáson, mely magas rangú állami tisztségviselők, a pápai nuncius és külföldi diplomaták részvételével zajlott, érdekes döntés született. A határozatot a császár aláírta, és annak végrehajtásával Wallenstein herceget bízta meg, akinek „különösen lelkére kötötte, hogy kezdjen 12 évtől felfelé mindenkit legyilkoltatni, aki magyarul beszél, a kevés életben maradottnak tépiék ki a haját, s homlokát szurokkal bekenve jelöljék meg. [...] Ha pedig a háború hosszabb ideig tartana, a magyaroktól pusztán hagyott országrészekbe idegeneket kell betelepíteni.”

A XVII–XVIII. századi bécsi kormány törekvéseit két jellegzetes törekvés jellemezte: a régi szabadságjogok erőszakos megsemmisítése és a magyar lakosság helyébe idegenek telepítése. Az 1811/12. évi országgyűlésen ez a szöveg közismerté vált (Dümmerth, 217–220). A Habsburg uralkodók számára nem kívánatos szabadságtörekvések többször felkelésekhez, háborúkhöz vezettek Bocskai István idejétől kezdve Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, Thököly Imre és II. Rákóczi Ferenc idejében, akik egyben erdélyi fejedelmek is voltak és a ma Szlovákiának mondott terület nagy részét birtokolták (1604–1711).

Amint láthattuk, a császári udvar megosztó és magyarellenes politikája hívta életre a nemzetiségi torzszalkodásokat, és ezek folyamánként született meg az önálló szlovák nemzet a XIX. században – először egy szűk értelmiségi réteg fejében. „Gyakorta ismétlik a megállapítást, hogy a '48-as években született a szlovák nemzet. Ha ez igaz, akkor ez a nemzet rendes adag skizofréniát kapott hozományul” – utal Ladislav Szalay a szlovák–magyar ellentétekre, melyek 1848 óta mérgezik a két nép kapcsolatát. Tagadhatatlan tény, hogy a kollektív nemzeti tudat kialakulása a széles tömegek körében ettől az időponttól számítható. „A történeti Magyarország területén fennmaradt, illetve az évszázadok folyamán ide beköltözött nem magyar népek nemzeté válása az etnikai, nyelvi, kulturális, területi, majd politikai, gazdasági közösségformák fokozatos kialakulásán keresztül jutott el a XIX. századi nemzeti programokig” – szögezi le az általános tanulságokat Kováč elébb idézett könyvének magyar kiadásában Szarka László történész.

A szlovák nemzet létrejött és aspirációi a nemzetállami forma felé hajlottak. Kár, hogy ez a későbbiekben mások rovására történt.

A szlovák, vagyis északi szláv etnikai terület az idők folyamán változott. A lakosság egy része és a betelepültek (morvák, csehek, lengyelek, ruszinok; de délről szerbek és horvátok; magyarok és németek) szintén felszívódtak a szlovákok elődeibe. A vallási hovatartozás is ezt segítette, hiszen a betelepültek között csak a morvák, csehek és németek körében találunk protestánsokat, akiket viszont a lutheránus szlovákok olvasztottak idővel magukba.

A megyei szervezet és a földrajzi tagolódás nem tette lehetővé egy közös mitudat kialakulását. A népnyelv, a mai szlovák nyelvjárások is annyira különbözőek egymástól, hogy a nyugati szlovák, a keleti nyelvjárást beszélő nemzettársával nagyon nehezen érthetné meg magát. „...azon területeken, melyek egymástól földrajzilag mindig távol estek”, „hajlamosak voltak külön fejlődésre”, ami szlovák „nemzeti szempontból nem volt kívánatos (Kelet-Szlovákia)” (Bokes, František: *Vývin predstáv o slovenskom území v 19. storočí* [Elképzelések a szlovák területről a XIX. században]. Pozsony, 1945, 9).

Valamifajta felvidéki szláv etnikai területről a XVIII. század végéig csak nagyon homályos elképzelések léteztek. „*Szlovákia (Slovensko)* mint területnév, ill. országnév az egész középkor folyamán nem fordul elő a forrásokban. Az első adat, amely Észak-Magyarországot szláv földnek nevezi, 1512-ből való *Sclavonia* (azaz Szlavónia) alakot mutat (és nem Szlovákiát), viszont a XVII. sz. végén már szlovák földről (*slovenská zem*) olvashatunk” (Kristó Gyula [szerk.], 653).

A szlovákok és elődeik körében azonban nem alakult ki hosszú ideig a behatárolt terület fogalma. Nyugaton és északon a királyi Magyarország határa jelezte annak kiterjedését, mely egyben földrajzi is volt. Keleten és délen ilyen természetes határ nem létezett, és a felvidéki szláv–magyar etnikai határ az évszázadok folyamán lassacskán dél felé tolódott el.

Míg Európában a modern nemzetek meg nem születtek a XVIII. század vége felé, addig a nyelvi különállásnak nem volt különösebb jelentősége és szervező ereje, mágikus hatása. A szlovák etnikai terület pontos behatárolása azonban nem volt lehetséges addig, míg az első népszámlálások az anyanyelvi adatokat nem mérték föl (1880). Az idáig többé-kevésbé csak nem teljes körű vagy szubjektív adatok és felmérések álltak rendelkezésre. Az elsődleges az etnográfiai szempont volt, az csak természetes, hiszen ahogy rámutattunk, a szlovákok – sajátos fejlődésük okán – korábban nem rendelkeztek állammal.

A szlovák etnikai terület körülhatárolása először Ján Csaplovicsnál jelenik meg (1819; megjelent 1829), majd Pavol Jozef Šafáriknál (1842), aki nem a hivatalos statisztikákra támaszkodott, hanem saját és munkatársai gyűjtésére. Munkájának második kiadását a szentpétervári Akadémia anyagilag is támogatta. A városi polgárság anyanyelvét viszont nem vette figyelembe (Bokes: *Vývin*, 13), ami végül is maximalista elképzelésekhez vezetett. Eszerint Trencsént [a valóságban 95%], Túrócot [75%], Árvát [95%], Liptót [95%], Zólyomot [95%] teljesen mértékben szlovákok lakták, Nyitra [75%], Szepes [55%], Sáros [70%], Bars [50% fölött],

Zemplén, Gömör és Hont [50% fölött] nagyjából volt szlovák. Pozsony, Újvár, illetve Abaúj csak kisebb részben (Bokes: *Vývin*, 14). „A *nemzeti központ*, mai nyelven szólva területi autonómia tehát problémamentesen Liptó, Árva, Zólyom és Trencsén vármegyéből állhatott volna. Ezen a területen élt a szlovák lakosság mintegy negyede. Ha ehhez a területhez hozzáadjuk azokat a vármegyéket, amelyek lakosságának több mint a fele szlovák volt (Nyitra, Túróc, Sáros, Bars, Szepes, Hont), a szlovák etnikum határain belül [pontosabban: autonóm területen belül] élt volna a szlovákok nem egész kétharmada” – 1848/49-ben (Viktor, Gabriel [Szalay, Ladislav]: *1848–1849 legendája a szlovák történetírásban*. Pozsony, 1999, 38–39).

1840-ben került sor először arra, hogy kijelöljék a szlovák területet, de annak felterjesztésére az uralkodóhoz nem került sor. Majd az 1848/49-es események ideje alatt fogalmazódtak meg a szlovák követelések, melyek az udvar bátorítását élvezték. Kolowrat gróf, a bécsi kormány tagja és egyes cseh körök is bátorították a szlovák vezetőket magyarelles törekvéseikben (Bokes 1946, 150).

A szlovákok szeme előtt az önálló államiság vagy legalábbis autonóm terület kialakítása lebegett, és nem a kisebbségi jogok kivívása. Amint láttuk, ez a szlovák etnikai terület feltüntetésével kezdődött a néprajzi térképeken a XIX. század első évtizedeiben. Majd miután a szlovák értelmiség magyarelles része hathatós osztrák támogatással fegyveresen szembefordult a magyar szabadságharcra, vezetőik népgyűléseket hívtak össze (Túrócszentmárton: 1849. I. 29., Alsókubin: II. 7., Liptószentmiklós: II. 12.), ahol kinyilvánították Szlovákia elhatárolását a Magyar Királyságtól (Madjaria). Hurban és Štúr személyét még érinteni fogjuk. Az előbbi Szlovákia elszakadásáról értekezett, az utóbbi Liptószentmiklóson arról tanácskozott, hogy a szerbekkel, oroszokkal és lengyelekkel összefogva felkelést indítson a magyarok ellen. Tehát hazaárulást követett el.

Több kísérlet után, nyilvánosan egy önálló, vagy autonóm szlovák terület kialakításának igénylésére 1848. május 10-én került sor a *Szlovák Nemzet Követelése* [Žjadosti slovenskíeho národa] cím alatt. A Magyar Királyság területét nemzetiségek szerint osztották volna szét. Szlovákiában a nemzeti gárda parancsnokai egyedül szlovákok lehetnének, a vezényleti nyelv kizárólagosan a szlovák lenne, és az államigazgatásban is csak a szlovák „nemzet hűségese fiait” alkalmaznák. A nemzetelhagyást (odrodilstvo) büntetni kellene mint nemzet- és hazaárulást. Tehát etnikai határok kijelölését és a szlovák nyelv kizárólagosságát igényelték ezen a területen belül, nyilván áttelepítéssel is számolva. Scotus Viator (Seaton Watson) e szlovák dokumentum néhány pontját „nyilvánvaló képtelenségnek” minősítette (Viktor, 38).

A követeléseket egy 28-tagú küldöttség 1849. március 19-én adta át Olmützben Ferenc József császárnak, melyben Szlovákia adminisztratív-jogi elkülönítését kérvényezték az osztrák császártól. Ezt három megye képviselői is aláírták (Túróc, Nyitra, Zólyom). A császári udvar mesterkedései itt is tetten érhetők, mivel a szlovák vezetőket Götz osztrák tábornok támogatta. Windischgraaetz herceg viszont a szlovákokat megbízhatatlannak tartotta (Bokes: *Vývin*, 22). A követelés-

ben 3 millió szlovákról beszélnek, ami túlzás, hiszen a császári kormány által készített kimutatás 1822730 szlovákról tud a Magyar Királyság területén.

Hurban, Štúr és Hod a bécsi udvarhoz fordultak egy újabb kérvénnyel (1849. IV. 13.), és felhívták a figyelmet „Szlovákia” katonai jelentőségére az osztrákok számára. Azzal érveltek az önálló Szlovákia mellett, hogy annak létrehozása esetén a magyarok elveszítik befolyásukat Magyarhonban. Ez persze kellemes muzsika volt az osztrák önkényuralmi törekvések számára.

A magyar forradalom leverése után, 1849. augusztus 22-én e követeléseiket megismételték. Az abszolutizmus idejében a szlovákok önjelölt vezetői ezt a tervüket 1861. február elején ismét benyújtották a császári belügyminisztériumnak Hurban, belügyi bizalmas által. Ezt követően 1861. december 12-én a Štefan Moyzes, besztercebányai katolikus püspök benyújtotta Bécsben a Szlovák Nemzet Memorandumát [Memorandum národa slovenského], mely Felső-magyarországi Szlovák Környéket [Hornouhorské slovenské okolie] kívánt létrehozni, mely a Magyar Királyság szerves része maradna. Hivatalos nyelve a szlovák lenne, néhány kivételtől eltekintve. Önálló parlamenttel, adminisztratív és bírói hatalommal rendelkezne, mely a magyar központi hatalomnak lenne alárendelve. Ezeknek is a hivatalos tárgyalási nyelve a szlovák lenne (Bokes 1946, 167, 231–234; Bokes, František: *Vývin predstáv o slovenskom území v 19. storočí* [Elképzelések fejlődése a szlovák területről a XIX. században]. Túrócszentmárton, 1945, Matica slovenská, 22–23, 27, 34, 40–41). Ez azonban összeütközésbe került a Szent Korona-tan eszméjével, hiszen ez a területet egynek és oszthatatlannak mondta ki. A másik gondot a szlovák nyelv szinte kizárólagos használata okozta olyan területeken, ahol nagy számban éltek magyarok, németek és lengyelek is.

Štúrról el kell mondanunk, hogy a szerb fejedelmi család egyik tagja, Michal Obrenović egész életében a mecénása volt. A despota nem akart belenyugodni, hogy családja 1842-ben elvesztette Szerbia trónját. Ezt nyilvánvalóan szerette volna visszaszerezni, de magyarországi ambíciói is lehettek, mivel Pozsonyivánkán birtokot vásárolt. Miután visszatért Szentpétervárról, ahol a cárral a magyar forradalom ügyéről tárgyalt, a szlovák felkelés számára 60 000 forintot adott, és egy utalványt 900 puskára vásárlására. Ezután utazott Štúr Olmützbe a császárhoz, és nyújtotta át az említett követeléseket, melyek Szlovák Nagyhercegséget kívántak kialakítani. Hogy a legendásan zsugori Obrenovićok miért adtak volna hátsó szándék nélkül egy fölkelésre pénzt anélkül, hogy ellenszolgáltatást remélhettek volna, aligha elképzelhető. Fölmerül hát az alapos gyanú, Štúr azért kívánta kiharcolni a Magyar Királyságból a Szlovák Nagyhercegség területét, hogy a szerb önkényúr ügynökeként és lekötöztettként neki szerezzen egy üres trónust.

Különböző elképzelések fogalmazódtak meg a szlovák terület (Okolie) behatárolására, de a szlovák értelmiségiek körében nem alakult ki egyetértés.

Néprajzi, földrajzi vagy gazdasági szempontú tervek készültek. De nemcsak szlovákok foglalkoztak e kérdéssel. Az udvarhoz közeli körökből is kerültek ki javaslatok (Majláth János gróf [1786–1855], Dessewffy Emil gróf [1812–1866], Leopold Rousseau D’Happoncourt, Ludwig Rosenfeld [1804–1869]). Franz Hanrich,

a Bach abszolutizmus későbbi pozsonyi ügyésze, Emlékiratot adott át Stadion gróf osztrák belügyminiszternek (1849. III. 28.), melyben a szlovákok lakta területet három csoportba sorolta. Az elsőbe Trencsént, Árvát, Túrócot, Zólyomot, Szepest és Sárosot osztotta be, ahol a szlovák lett volna a hivatalos nyelv. A többi Észak-Magyarországi vármegyét fölosztotta volna nyelvi alapon – ez a terület 28 337 km²-t jelentett – és az ország más részein élő szlovákok számára külön járásokat hozott volna létre.

A császári udvarnak kedvére valók voltak ezek a törekvések, sőt 1848–49-ben született néhány elképzelés a Magyar Királyság etnikai alapon való szétoztására, de a tervezetés keretét sohasem lépték át. Ezzel megtették azt, amire álmukban sem gondoltak, s amit minden áron meg akartak akadályozni: kiengedték a palackból a területi feldarabolás, a szeparatizmus rémét. Ezek csak addig voltak érdekesek az udvar számára, míg nem sikerült a magyar szabadságharcot orosz cári segítséggel leverni.

Egy későbbi, ilyen halva született terv volt Jozef Holanskýé, aki – alaposan túlbecsülve a szlovák népesség számát – 4 millió szlovákkal számolt 1868–70-ben. Fehér-Magyarhont (Biele Uhorsko) kívánt kialakítani a szlovákok számára 3 millió lakossal. De ez a terve visszhangtalan maradt szlovák részről. Nyilván irreális túlzásai miatt, hiszen a kívánt terület 60 000 km²-t tett volna ki. (A mai Szlovákia 49 035 km².)

Az ország nemzetiségi területekre való fölbontása már csak azért is sikertelen maradt, mert nem létezett olyan világosan meghúzható etnikai határvonal, mely kizárta volna, hogy az egyes nemzetiségi területeken ne maradtak volna kisebbségek (főleg németek és magyarok). A szlovákok esetében – a néprajzi adatokat véve alapul – egy olyan terület jött volna létre, mely az adott viszonyok között gazdasági szempontból életképtelen lett volna. Ha viszont a gazdasági és egyéb elképzeléseket is figyelembe vették volna, jelentős számban nem szlovák anyanyelvű népességet kebeleztek volna be, ami kaotikus és kezelhetetlen viszonyokat teremtett volna.¹

NEMZETI JELVÉNYEK – A KETTŐS KERESZTES CÍMER

Amikor a szlovák mi tudat kialakult a szlovák értelmiség egy szűk körében a XIX. század első évtizedeiben, természetes, hogy e törekvések a nemzeti szimbólumok kialakítására is kiterjedtek. Ľudovit Štúr, a kialakuló szlovákság vezér-

¹ A helyzet bonyolultságát az alábbi táblázat is szemlélteti. Magyarország 63 vármegyéjéből a szlovákok 28–30-ban éltek 1% fölötti arányban, a következő megoszlásban:

%os arány		1-10	10-20	20-30	30-40	40-50	50-60	70-75	75-90	90-100	
Szlovák anyanyelvűek	1891	12	1	4	1	3	2	2	1	4	
		21					9				
	1910	10	2	4	2	1	3	2	3	1	
		19					9				

A legnagyobb arányzamban az északnyugati vármegyékben éltek, amint már az előbb utaltunk rá.

alakja elvarátaival együtt „alakították meg 1848-ban a magyar államcímer kettős keresztet hármis halmos címerének szabályos heraldikai átalakításával” a szlovák címet (Püspöki Nagy Péter: A magyar címer pályatársai: A cseh(szlovák) és a lengyel államcímer. In Ivánfi Ede: *Magyarország címerei*. Bp., 1989, Maecenas, 158). Csupán a hármis halom színét változtatták meg zöldről kékre, a szláv színeknek megfelelően.

A szláv országok mindmáig a vöröset, kéket és ezüstöt használják nemzeti színekként, kivéve a lengyeleket, bolgárokat és 1918 előtt a cseheket. Ez a jelkép jelent meg először a tervezett Autonóm Szlovák Terület címereként 1861-ben, majd a Matica slovenská [Szlovák Anyácska] – a szlovákok kulturális, tudományos és szépművészeti társasága – alapszabályának címlapján 1863-ban (Vrteľ, Ladislav: *The national emblem of the Slovak Republic*. Pozsony, 1996, Slovak Information Agency, 3; Butvin, Jozef – Kostický, Bohumír – Vartíková, Marta: *Dejiny Slovenska slovom i obrazom* [Szlovákia története szóban és képen], II. Túrócszentmárton, é.n., 47).

A Magyar Királyság kiscímere ugyanis vörös mezőben zöld hármis halmon ezüst keresztet ábrázolt. I. Ulászló magyar király (1440–1444) pénzein tűnik föl először a magyar kiscímer olyan formában, ahogyan ma is használják Magyarországon (Bertényi Iván – Diószegi István – Horváth Jenő – Kalmár János – Szabó Péter: *Királyok könyve*. Bp., 1993, Officina Nova, 77). A hasított címerpajzs jobb oldalán az Árpád-ház családi címere: a váltakozó vörös és ezüst póllyák láthatók, a bal oldalon a hármis halom és kettős kereszt. (A címertanban fordított az oldalak megnevezése.)

A sávoknak és a halmoknak eleinte nem volt szimbolikus földrajzi értelme. „A címernek, ill. elemeinek folyókra vonatkoztatott értelmezésével II. Ulászló (1490–1516) egyik oklevelében találkozunk 1496-ban: ebben Szlavónia címerének két ezüst póllyája a Száva és a Dráva folyókat jelképezi. A királyi kancelláriában ez a szemléletmód hamarosan Magyarország címerével kapcsolatban is megnyilvánult: a Kassa város címerét 1502-ben bővítő királyi oklevél az országcímer négy ezüst sávját a négy legnevezetesebb folyóval, a Dunával, a Tiszával, a Drávával és a Szávával értelmezi.” Így Werbőczy István, aki maga is a királyi udvar bíraskodásában működött, átvette ezt az értelmezést *Hármaskönyvébe* (1514), mely az ország törvényeit foglalta össze. „Mínthogy pedig Werbőczy munkája 1848-ig a magyar nemesség ’bibliájának’ számított, a négy ezüst sávnak a fő folyókkal való értelmezése széles körben elterjedt... Az államcímerben az ország területét láttató szemlélet később a hármis halom újszerű értelmezésében is megnyilvánult: egy portugál szerző, Anton Macedo 1687-ben a hármis halmot Magyarország három legnagyobb hegyének a jelképeként értelmezi (nem mondja meg, melyek azok), majd a XVIII. században meginduló magyar heraldikai irodalom már a Tátrát, a Fátrát és a Mátrát érti a hármis hegyen” (Bertényi Iván: *Kis magyar címertan*. Bp., 1983, Gondolat, 78–80).

Ez a geográfiai szemlélet a szlovákokat arra a téves következtetésre juttatta, hogy a magyar címer egyik fele Szlovákiát jelképezi, mivel a Mátra tövében né-

hány szlovák falu létezik, a Tátra és a Fáttra amúgy is szlovák nyelvterületen fekszik, a három hegység behatárolta országrész Szlovákia területe. Ez a balvélemény mindmáig él. Az egyik heraldikai munka képaláírása így szól: „A Magyar Királyság kiscímere (19–20. sz.) Alsó- és Felső-magyarországi területek címerével” (Vrteľ, Ladislav: *The national emblem of the Slovak Republic*. Pozsony, 1996, Slovak Information Agency, 2).

A kettős keresztet a szlovákok két görög testvér és térítő püspök, Konstantin (827–869; szerzetesi nevén Cirill) és Metód (polgári nevén Mihály vagy Manuel; 813/815–885), kereszténységet hozó missziójának legendájával kapcsolták össze. „Konstantin és Metód érkezésével az addig használt keresztény szimbólumrendszer a kettős kereszt motívumával gazdagodott. Mégha nem ismerünk semmilyen ábrázolást sem, amely abból az időből származna, amikor itt munkálkodtak, és amelyen a kettős kereszt meglenne [sic!], vitathatatlan, hogy ennek a jelképnek az érkezése és terjedése Nagy Moráviában összefügg az ő tevékenységükkel” – véli legújabban is a szlovák szakirodalom (Vrteľ, Ladislav: *Na troch vaškoch biely kríž* [Három halmon fehér /sic!/ kereszt]. Pozsony, 1990, Archa, 7).

Ez a magyarázat nem számol azzal, hogy a kettős kereszt bizánci szimbólum, és nem volt vallási jellege. Ez a jelkép a bizánci császárok korlátlan hatalmát jelentette (Székely György: *A kettős kereszt útja Bizánctól a latin Európába*. In Ivánfi, XVI.). Így a két hittérítő aligha merészelt volna „a császárok győzelmének zálogával” (Székely, 107) téríteni, hiszen küldetésük nem „evilági” célokat szolgált. Ezt bizonyítja egy bizánci eredetű diadém is. „Egy másik mőtárgy ebből az időszakból – XI. század közepéből származó bizánci eredetű zománcozott arany fejék, melyet a XIX. században találtak a fejedelmi főváros, Nyitra környékén, melyen szintén kettős kereszt látható egy ünnepi thorakionon, közel két császári nővér, Zoe és Theodora alakjához. ...ez nemcsak vallási, hanem politikai jelkép is volt.” (Vrteľ, Ladislav: *The national emblem of the Slovak Republic*. Pozsony, 1996, Slovak Information Agency, 7). Ez a szimbólum egyértelműen vallási jelentőségre a XI. század idejében tesz szert, tehát jóval a két hittérítő halála után (Szilárdfy Zoltán: *A kettős kereszt*, In Hofer Tamás [szerk.]: *Magyarok Kelet és Nyugat közt*. Bp., 1996, Balassi, 67).

A kettős kereszt megjelenése a magyar címerben magyarázható bizánci hatással, de akár azzal is, hogy Erdélyben, mely a Magyar Királyság része volt, a jelkép kialakulásának idejében a Gyulák kormányoztak. A Gy hangot a magyar rovásírásban, kettős keresztrel jelölték (‡), s így a címerben megjelenő szimbólum Erdély területét jelképezhette.

Amikor 1918 után megalakult az új állam, Csehszlovákia több országrész – Csehországot, Morvaországot, Sziléziát, Szlovákiát és Kárpátalját – fogott össze egy államkeretbe. „A Nemzetgyűlés Alkotmányjogi Bizottsága akkori jelentésében felhozta: [...] Szlovákia, mely sohasem rendelkezett önálló államisággal, szintén sohasem bírt önálló jelvénnel, és hogy az, amit általában a bevett címertani tanítás szerint Szlovákia címerének tartanak, voltaképpen a régi Magyarhon [Uhry] jelképe, melyet az egykori magyarhoni címerből vettek ki, és csak a legutóbbi

időben változtatták meg úgy, hogy az eredetileg zöld színű három halom kék színt kapott. Viszont ha most törvény által az így módosított jelképet Szlovákia címerévé nyilvánítjuk, nincs akadálya, hogy általában ilyen jelképnek ismerjék el” (Pavlíček, Václav – Hřebejk, Jiří: *Ústava a ústavní řád české republiky* [A Cseh Köztársaság alkotmánya és alkotmányos rendje], I. kötet. Prága, 1994, Linde, 74).

Így ez a címer belekerült Csehszlovákia középcímerébe. Amikor megalakult az első Szlovák Állam (1939–1945), államcímere az elébb leírt jelkép lett, azzal a módosítással, hogy gótikus címerpajzsot használt. A második világháború után még 1960-ig érvényben volt, de azután más, „szocialista” címert alkalmaztak 1990-ig. Azután visszatértek a régi jelképhez, és az került be a Cseh–Szlovák Szövetségi Köztársaság címerébe (1990–92). Majd 1993. január 1-én megalakult az önálló Szlovák Köztársaság, és annak jelképévé vált.

(Folytatjuk)

Önarckép postásapkával (1956. augusztus 5.)